

JARMILA PANEVOVÁ
Univerzita Karlova
Matematicko-fyzikální fakulta
Ústav formální a aplikované lingvistiky
Praha
panevova@ufal.mff.cuni.cz

OD VALENCE SLOVESA K VALENCI SUBSTANTIV A ADJEKTIV¹

KLÍČOVÁ SLOVA: gramatika, lexikon, valenční rámec, obligatornost, derivace

KEYWORDS: grammar, lexicon, valency frame, obligatoriness, derivation

FROM VALENCY OF VERBS TO VALENCY OF NOUNS AND ADJECTIVES

ABSTRACT: The theory of valency used in the Functional Generative Description for verbs is briefly characterized in Section 1. Its application for nouns and adjectives is examined in Sections 2 and 3. The valency of deverbal nouns and adjectives serves as a basis for hypothesis concerning the valency of the primary nouns and adjectives. Three new types of noun valency members were introduced as candidates for their introduction into their respective valency frames. For the valency of adjectives the set of valency modifiers used for verbs seems to be sufficient. The obligatory valency members of nouns and adjectives can be omitted on the surface much more often than the valency members of verbs without causing grammatical incorrectness. Our methodological approach is supported by the data from the Czech National Corpus (in its SYNv4 version).

¹ Tato studie vznikla za podpory projektů GA ČR 16-02196S “Valenční slovník českých substantiv založený na korpusu” a GA ČR 16-18177S “An Integrated Approach to Derivational and Inflectional Morphology in Czech”. Práce využívá jazykových zdrojů uložených a distribuovaných projektem MŠMT ČR LINDAT-Clarín No. LM2015071. Moje osobní poděkování za pečlivé přečtení a cenné komentáře patří V. Kettnerové, K. Skwarské a V. Kolářové.

1. Úvod

Ve stati (Panevová 2016a) i ve svých statích dřívějších jsem označila valenci za centrální pojem syntaktické teorie, zároveň jsem poukázala na těsnou souvislost její syntaktické a lexikální povahy. Všechny teorie, ať už pracují s pojmy aktant vs. cirkumstant, theta-role, valency frame, nebo predikáto-argumentová struktura se při hodnocení jazykových dat musí nějakým způsobem s problémem valence vypořádat. V rámci Funkčního generativního popisu (FGD), ve kterém se zde pohybujeme, se koncepce valence manifestuje prostřednictvím kooperace dvou základních modulů jazykového popisu: gramatiky a slovníku. Vymezení hranice valenčních doplnění a kritéria, o něž se jednotlivé práce v této oblasti opírají, jsou závislé na teorii. Metodologie vyvinutá v rámci Funkčního generativního popisu a používaná řadu let pro valenci slovesa se ukázala jako nosná. Nabízí se proto její aplikace a ověření ve studiu valence dalších slovních druhů. Při práci s jazykovým materiálem není vždy snadné vymezit, která doplnění za valenční považovat už při studiu valence slovesné (a bude patrně stejně nebo více obtížné i u valence jiných slovních druhů). Jediné kritérium, na němž se mohou jednotlivé přístupy shodnout, je hodnocení vět, které bez naplnění sémanticky a syntakticky obligatorních členů jsou negramatické, viz (1a), (1b), (1c), (2a), (2b), jimž chybí obligatorní valenční doplnění:

- (1a) Babička dala dětem dárek.
- (1b) *Babička dala dětem.
- (1c) *Babička dala dárek.
- (2a) Pavel se vydal na severní pól.
- (2b) *Pavel se vydal.

Za další kritéria pro zjištění valenčních a nevalenčních členů pokládáme (viz už (Panevová 1974–1975)) následující hlediska:

- (I) pro valenční povahu doplnění svědčí možnost vyjmenovat jeho řídicí slovesa, pro nevalenční povahu mluví spojitelnost s jakýmkoli řídicím slovesem²;
- (II) nemožnost iterace valenčních doplnění (aktantů) u jednoho slovesného výskytu svědčí pro jeho valenčnost, možnost iterace se objevuje u nevalenčních členů.

Výsledky testování valence pomocí (I) a (II) se jeví jako vyhovující pro valnou většinu zkoumaných sloves ve spojení s jejich možnými (a nemožnými) doplněními³.

² Na povahu Aktoru (1. argumentu) a na omezení na volnou slučitelnost nevalenčních členů se všemi slovesy jsme upozornili jinde (Panevová 1978).

³ Možné protipříklady při aplikaci těchto kritérií uvádí Przepiórkowski (2016) jako argument, že hranice mezi aktanty a volnými doplněními („argument“ – „adjunct“ distinction) je nadbytečná

Uplatněním uvedených kritérií jsme získali pětici doplnění, která jsou vždy valenční a která nazýváme aktanty (popř. participanty). Aktanty jsou buď obligatorní, nebo fakultativní, vždy patří do valenčního rámce slovesa ve slovníku. Jde o ACT(or, Konatel), PAT(ient, Objective), ADDR(resee, Adresát), EFF(ect, Výsledek) a ORIG(o, Původ). Zbývající typy doplnění⁴ jsou obligatorní jen u vyjmenovaných sloves a vstupují pak do jejich valenčního rámce. U jiných sloves jsou taková doplnění volná a v jejich valenčním rámci se neuvádějí.

V posledních desetiletích lexikografická i syntaktická praxe ukázaly, že valence není omezena jen na slovesa, ale že je vlastní i jiným autosémantickým slovním druhům. Při zjišťování valence u dalších slovních druhů stojíme znovu před otázkou kritérií pro rozlišení jejich valenčních a nevalenčních členů. Je pak na místě položit si tyto otázky:

- (i) Do jaké míry jsou kritéria uplatňovaná pro valenci sloves použitelná u ostatních slovních druhů?
- (ii) Uplatňuje se u ostatních slovních druhů stejný soubor doplnění jako u sloves?
- (iii) Existují specifická valenční doplnění pro jiné slovní druhy?

Kritérium gramatičnosti, které jsme na příkladech (1) a (2) označili jako nesporné u sloves, pro substantiva a adjektiva⁵ neplatí, věty (3), (4), (5) jsou gramatické, valenční členy slov označených v (3) – (5) kurzívou jsou na povrchu vypuštěny, věty však zůstaly gramatické:

- (3) Redaktor přečetl jen část a rukopis vrátil.
- (4) Matka pojedje na dovolenou s bratrem.
- (5) Ten pytel je už plný.

2. Valence substantiv

2.1. Deverbativní substantiva odvozená syntaktickou derivací

S ohledem na otázky (i) – (iii) uvedené v odd. 1 se v první řadě nabízí pohled na valenci deverbativních substantiv odvozených Kuryłowiczovou (1936) syntaktickou derivací; tato otázka je také pro češtinu nejvíce zpracována (Novotný 1980; Karlík–Nübler 1998; Panevová 2000, 2002; Kolářová 2010, 2014a, b)⁶.

a (z hlediska FGD a patrně i dalších teorií) nepotřebná. Stanovisko k jeho příkladům zaujímáme v (Panevová 2016b).

⁴ Jejich soubor je uveden např. v (Panevová et al. 2014: 283n.).

⁵ Stranou naší pozornosti zůstávají adverbia, jednak mají mnoho vlastností společných s adjektivy, jednak jsme je podrobně nezkoumali.

⁶ Korpusové doklady českých substantivních vazeb podává Čermáková (2009).

Vzhledem k tomu, že syntakticky odvozená deverbativa z větší části sdílejí lemma reprezentující základové sloveso v lexikonu, je nepochybným východiskem pro naše úvahy jeho valenční rámec. Z hlediska povrchové syntaxe se však objekty a adverbialia mění v přívlastky a spolu s tím zpravidla mění svou morfematickou formu.

2.1.1. Valence deverbativ s pravidelnými formálními změnami

Poznatek o formálních změnách při této derivaci není novinkou; transformace verbálního nominativu a akuzativu v genitiv, instrumentál, posesivní adjektivum, popř. jinou formu byl nejednou zkoumán mimo jiné i z hlediska víceznačnosti genitivu a konkurence ACT a PAT, viz např. (Karlík–Nübler 1998). Stručný přehled pravidelných formálních změn valenčních doplnění i s ohledem na jejich kombinatoriku jsme podali v (Panevová 2000, 2014). Při koexistenci ACT a PAT jsou k dispozici dvě sady forem⁷:

- (6) Pavlovo.ACT objetí Kamily.PAT;
- (7) objetí bratrance Pavla.PAT Kamilou.ACT

Při konkurenci genitivu a adjektiva posesivního je genitiv preferován pro PAT (viz (6)); ACT nabývá formy adjektiva posesivního (dále Adj_{pos}) nebo instrumentálu (viz (7)). Víceznačné jsou konstrukce, kdy je jeden z těchto aktantů povrchově nevyjádřen (*Pavlovo objetí/objetí bratrance Pavla* – v obou případech oddělených zde lomítky jde o homonymii ACT/PAT).

2.1.2. Valence deverbativ s nepravidelnými formálními změnami

Deverbativní bezpředložkový genitiv a akuzativ bývají někdy při derivaci transformovány v desubstantivní pád předložkový, který někdy alternuje s formou zděděnou od slovesa:

- (8) matka sháněla banány → matčina sháňka po banánech⁸
- (9) žák se obává učitele → žákova obava z učitele

⁷ Od gramatických omezení použitelnosti adjektiva posesivního (substantivum musí tuto formu tvořit a nesmí být samo rozvito) v této chvíli odhlížíme.

⁸ Z exemplifikace plyne, že za deverbativní syntaktickou derivaci pokládáme nejen substantiva verbální zakončená na *-ní/-tí*, ale i některá substantiva dějová (typu *sháňka*, *obava*, *ostych*, *výroba*, *prodej*). Předložková skupina *po banánech* u substantiva *sháňka* může být však motivována slovesnou konstrukcí *shánět se po banánech*.

2.1.3. Valence deverbativ s atypickými formálními změnami

Zvláštní formální chování substantivních deverbativ odvozených od sloves s genitivní a akuzativní valencí podrobně popisuje Kolářová (2010, 2014a, b). Zde je zmiňujeme pro úplnost prostřednictvím několika příkladů:

- (10) šéf se otázal Petra (Gen), zda přijde → šéfův dotaz na Petra/*Petra, zda přijde;
- (11) učitel se ptal Petra (Gen), zda přijde → učitelova otázka na Petra/Petrovi (Dat)/*Petra, zda přijde;
- (12) policista varoval řidiče (Akuz) před kalamitou → policistovo varování řidičům (Dat)/řidičů (Gen) před kalamitou.

Substantiva probíraná v oddílech 2.1.1.–2.1.3. sdílejí rámeček základového slovesa; zpravidla mění jeho morfematickou formu, někdy i počet valenčních míst; nadto povrchové vypuštění obligatorního členu u nich nevede k negramatičnosti konstrukce.

2.2. Valence deverbativ odvozených lexikální derivací

Tato třída je v závislosti na významech odvozovacích sufixů bohatě sémanticky členěná (srov. Ševčíková, Žabokrtský 2014). Navíc řada substantiv stojí na pomezí syntaktické a lexikální derivace, zde ji jenom stručně exemplifikujeme, její rozsáhlejší materiálové i teoretické zpracování je předmětem dalšího výzkumu.

2.2.1. Jména konatelská (činitelská)

U této třídy je přítomnost ACT (Konatele) vyloučena, protože jeho funkce je „absorbována“ derivačním sufixem; říkáme proto, že ACT je u nich „zabudován“. Některá z nich mají obligatorní PAT, viz (13), u jiných je PAT fakultativní, viz (14)⁹:

- (13) zástupce ministerstva, představitel odborů, předkladatel zákona, vyznavač heavy metalu, zakladatel spolku, pozorovatel okolí, bořič mýtů;
- (14) učitel (tance), prodavač (vysavačů), znalec (písmo), vůdce (skupiny).

2.2.2. Zabudování PAT

Tato skupina ilustrovaná v (15) je patrně méně početná, podrobněji je zdokumentována u Kolářové (2017: 292–293):

⁹ Rozdíl valenčních rámců v (13) a (14) lze ověřit pomocí „dialogového testu“ navrženého v (Panevová 1974–1975: 16n.).

- (15) (synův) dárek mamince.ADDR (*náramku)¹⁰,
 (cukrářův) výrobek (*dortu),
 (matčin) výdaj za byt.EFF (*bytu).

2.3. Valence substantiv primárních

V odd. 2 bylo pro označení valenčních členů použito sémantické ohodnocení (funktor) z repertoáru doplnění slovesných. Pro substantiva byly jako valenční zjištěny další funktoři, viz (Pířha 1981), a to:

(A) **Materiál** (MAT), nazývaný v některých pracích Partitiv jako obligatorní aktant u jmen označujících celek (16a), fakultativní aktant u jmen kontejnerů (17)¹¹.

(B) **Přináležitost** (APP, Appurtenance, sémanticky zahrnuje i vztah posese) jako volné doplnění substantiva, sémanticky obligatorní u některých relačních jmen (18)¹².

Pro ověřování sémantické obligatornosti je i zde použitelný dialogový test, viz (16b):

(16a) část města.MAT, řada žadatelů.MAT, kousek lesa.MAT, polovina dortu.MAT;

(16b) A: Snědli jen část.

B: Čeho?

A: *Nevím.

(17) šálek kávy.MAT, talíř polévky.MAT, sklenka vína.MAT, košík hub.MAT, kapka rosy.MAT;

(18) bratr Tomáše/Tomášův.APP, starosta obce.APP, předseda spolku.APP, ostraha prezidenta.APP.

2.4. Konkurence slovesných a substantivních typů doplnění (funktorů)

Při popisu valence primárních substantiv se střetávají dvě sady funktorů: funktoři používané u deverbativních substantiv sdílené se slovesy a tři další funktoři – specifické substantivní valenční členy (charakterizované v odd. 2.3.). To vede k některým empirickým problémům s teoretickými důsledky. Typickou ukázkou takových problémů je rozvíjení substantiv označujících artefakty:

¹⁰ Dárek = to, co je darováno, s fakultativním ACT a ADDR.

¹¹ Užití substantiv s možným měrovým významem kontejneru nepokládáme za odlišný význam od prostého názvu daného předmětu. Fakultativnost MAT u jejich „kontejnerového“ použití umožňuje vyloučit u nich uvedenou polysémii (substantiva jako *sklenice*, *talíř*, *kapka* nejsou v tomto pojetí polysémní).

¹² Fakultativním aktantem je též **Identita** (ID) vyjadřovaná nominativem jmenovacím, který někdy konkuruje genitivu (*parník Hradčany.ID*, *spolek Sokol.ID*, *pojmem kruhu/kruh.ID*). Protože tyto vztahy nejsou dostatečně materiálově prozkoumány, necháváme je prozatím stranou.

(19a) román L. N. Tolstého/od L. N. Tolstého;

(19b) portét L. N. Tolstého.

Jedno z teoretických řešení spočívá v tom, že v (19a) jde o ACT parafrázovatelný předložkovým pádem *od + Genitiv*, zatímco v (19b) je tento člen patientem (a není parafrázovatelný předložkovou skupinou *od + Genitiv*). Takové řešení je ovšem založeno na znalostech světa, na jejichž základě mluvčí vychází z toho, že Tolstoj psal romány, ale není o něm známo, že by maloval (auto)portréty, nepředpokládá se tu tedy, že by Tolstoj v (19b) plnil úlohu ACT. Situace se stává složitější tam, kde se o pragmatickou znalost světa můžeme opřít jen zčásti nebo vůbec:

(20a) Braquovy portréty Pabla Picassa;

(20b) Picassovy portréty George Braqua;

(20c) dědečkovy fotografie naší maminky.

V (20a) a v (20b) by padalo v úvahu minimálně šest interpretací: Ve variantě (a) je autorem portrétu Braque a zobrazeným Picasso, nebo naopak (Picasso autor, Braque je zobrazen), každý z nich může být ovšem jen vlastníkem portrétu druhého malíře. Tyto interpretace jsou možné, i když mluvčí/posluchač vládne znalostmi ze světa umění (oba malíři žili ve stejné době, znali se a byli přáteli). Pro variantu (c) se většina adresátů nemůže o obecné znalosti světa opřít; stojí-li mimo zasvěcené znalce rodiny, neví, zda *dědeček* je autor fotografií, zobrazený objekt nebo pouze vlastník, totéž platí o *mamince*. Ani znalost referentů těchto substantivních výrazů nemusí vést k jednoznačné interpretaci. Jisté je jen to, že funkce substantiv *dědeček* a *maminka* v (20c) jsou rozdílné.

Tyto úvahy nás vedou k teoretickému řešení, že sémantická účast na konstrukci je u takových doplnění závisejících na názvech artefaktů v Genitivu a Adj_{pos} neutralizována a že jim tedy nelze připsat funkce ACT a PAT. Z nabízených možností ohodnocení je jejich významu nejbližší funktor APP, jakožto nejméně příznakový vztah prosté relace/přináležitosti¹³. Z tohoto řešení plyne i závěr, že výrazy v (20a), (20b), (20c) nejsou každý několikanásobně homonymní, ale že jsou s ohledem na význam, který přikládáme funktoru APP, spíše vágní. Předložkovému pádu *od + Genitiv* v případě, že jím je některý z účastníků takové konstrukce v této trojici funktorů nahraditelný, připisujeme funktor ORIG (původ), který je u životných jmen rovněž spojen s neurčitostí mezi interpretací autor a pouhý prostředník.

¹³ Připomeňme, že do třídy artefaktů patří i některá substantiva obecné povahy jako *váza od J. Brychtové/J. Brychtové*, *židle od Pavla Janáka/Pavla Janáka*, *stavba od Franka Gheryho/Franka Gheryho*. Jim konkurují výrazy bez vztahu k autorskému podílu jako např. *oblíbená židle naší babičky*, *židle od antikváře X*. Tam by rozhodování mezi ACT a APP bylo nejen těžké, ale většinou nemožné.

Výskyt slovesných valenčních doplnění u primárních substantiv ovšem nevylučujeme, viz (21), (22), lze ho odvodit z jejich „myšlené“ transformace ve verbo-nominální spojení s funkčními kategoriálními slovesy (*mít/projevit názor/odpor*):

- (21) Podivný názor našeho prezidenta.ACT na vědu.PAT je zarážející ← podivný názor, který má náš prezident, na vědu (je zarážející)
- (22) (V reportáži je popsán) odpor domorodců.ACT vůči kolonizátorům.PAT ← (v reportáži je popsán) odpor, který projevují domorodci vůči kolonizátorům

2.5. Shrnutí předběžných návrhů pro zpracování substantivní valence

(A) substantiva deverbativní odvozená syntaktickou derivací sdílejí rámec základového slovesa, zpravidla mění jeho morfematically formu podle pravidel zadaných v lexikonu;

(B) substantiva deverbativní odvozená lexikální derivací částečně sdílejí sadu z repertoáru slovesných doplnění, přibývají k nim další specifická substantivní doplnění MAT, APP, ID;

(C) obligatorní valenční doplnění substantiv mohou být na povrchu vypuštěna bez vlivu na gramatičnost výrazu;

(D) u substantivní valence se neprojevuje princip „posouvání“ (který je podrobně rozveden v (Panevová 1974–1975)), ale spíše princip analogie s rozvinutou predikací;

(E) pro ověřování sémantické obligatornosti je použitelný dialogový test.

3. Valence adjektiv

3.1. Předpokládané východisko pro zkoumání valence adjektiv

Adjektiva (na rozdíl od sloves a od většiny funkcí substantiv) vystupují ve větě jako příznak, a to jako příznak substantiva jakožto jeho atribut, nebo slovesa, k němuž adjektivum jako část slovesně-jmenného přísudku predikuje. Člen, k němuž je adjektivum příznakem, zaplňuje jedno z valenčních míst adjektiva a tím ho z jeho valenčního rámce eliminuje. U adjektiv deverbativních je takto absorbována ta pozice aktantu, kterou plní v „myšlené“ závislé predikaci, viz (1) – (3). Z (1), (2), (3) plyne, že *píšící* nemá ve svém valenčním rámci ACT, *vydaný* nemá PAT a *informovaný* nemá ADDR:

- (1) chlapec *píšící* úkol ← chlapec, který.ACT píše úkol

- (2) noviny vydané před sto lety ← noviny, které.PAT vydali před sto lety
 (3) zákazník informovaný o svých právech ← zákazník, kterého.ADDR informovali o jeho právech

Pozice ACT je z valenčního rámce adjektiva eliminována i v dalších případech (viz (4), (5), (6)), neboť je zprostředkována členem, s nímž je adjektivum v syntaktickém vztahu (jako jeho atribut nebo jemu přisuzovaný predikát):

- (4) Má kapsu plnou peněz. ← Má kapsu, která.ACT je plná peněz.
 (5) Spokojený zákazník je náš cíl. ← Zákazník, který.ACT je spokojený, je náš cíl.
 (6) Náš zákazník.ACT je vždy spokojený.

Pro testování obligatornosti je i u adjektiv využitelný dialogový test, jak ukazují dialogy (7) a (8), v nichž odpověď *Nevím* popírá smysluplnost prvního výroku mluvčího A. Užití dialogového testu podporuje hypotézu o valenčním rámci obsahujícím obligatorní PAT pro *podobný*, obligatorní účel (AIM) pro *užitečný*:

- (7) A: „Podobný obraz visí ve Zwingeru.“
 B: „Čemu podobný?“
 A: „*Nevím.“
 (8) A: „GPS je užitečná.“
 B: „K čemu?“
 A: „*Nevím.“

3.2. Valence adjektiv primárních

Podrobněji jsme zatím zkoumali valenci několika adjektiv vyjadřujících lidské vlastnosti, např. *hrdý*, *pyšný*, *domýšlivý*, *žárlivý*, *věrný*, *zvědavý*¹⁴. S výjimkou adjektiva *věrný* (s valenční formou dativu) mají ostatní uvedená adjektiva valenční člen vyjádřený formou *na* + *Akuzativ*. Rozhodovali jsme se mezi dvojím teoretickým řešením ovlivňujícím pojetí jejich valenčního rámce: (i) vidět v nich v souladu s lexikografickou praxí a řešením předloženým v SSJČ i v SSČ polysémní jednotky s jedním významem 'absolutní' vlastnosti definovaný v obou slovnících u *pyšný* jako 1 'projevující pýchu, domýšlivý, sebevědomý', ve významu 2 se ve slovnících uvádí valenční doplnění 'projevující hrdost na koho/co'. Dáváme však přednost řešení (ii), totiž charakterizovat oba zmíněné významy v rámci jedné lexikální jednotky s valenčním rámcem fakultativního PAT. Obdobné řešení jako u *pyšný* je aplikovatelné i na další výše vyjmenovaná adjektiva¹⁵. U všech adjektiv, která jsme zkouma-

¹⁴ Detailní analýzu vazeb českých adjektiv v korpusu SYN2000 podává Kopřivová (2006).

¹⁵ Pro adjektivum *hrdý* uvádí SSJČ významy 1. 'na koho, nač - právem se něčím pyšníci', 2. 'vědomý vlastní ceny, sebevědomý'.

li, v korpusových dokladech značně převládají výskyty bez valenčního doplnění (srov. rozdíl mezi (10) a (11) s významem 1. na jedné straně a příklady (9) a (12) s valenčním doplněním s významem 2)¹⁶.

- (9) Téměř každý Američan je na své předky.PAT, kteří kdysi přijeli hledat do zaslíbené země svobodu a štěstí, patřičně hrdý. (SYNv4).
 (10) Představuji si, že to byl hrdý člověk. (SYNv4).
 (11) Žárlivé scény na veřejnosti by vaší pověsti neprospěly. (SYNv4).
 (12) ... žil jistý Nahoud, nožíř, člověk strašně žárlivý na svou ženu.PAT. (SYNv4).

Ve stati (Panevová 2006) jsme konfrontovali naše návrhy s dosavadním lexicografickým zachycením ve slovnících češtiny, kde u mnohých hesel valenční vlastnosti nebyly reflektovány. Právem se v nich nemluví o valenci u některých významů, kdy jde skutečně o polysémií jednotku, např. u *věrný* ve významu 'přesný, výstižný' (odpovídající významu 4 v SSJČ), viz rozdíl (13) s tímto významem a (15) s významem charakterizovaným v SSJČ jako 'vyznačující se stálostí a vytrvalostí v citových vztazích'. Adjektivu *věrný* připisujeme tedy valenční rámec s fakultativním PAT vyjádřeným Dativem; v příkladu (14) stojí adjektivum *věrný* na pomezí obou výše zmíněných významů¹⁷:

- (13) Přirovnávala jsem duchovní vůdce k věrným zrcadlům, jež odrážejí Ježíše v duši. (SYNv4).
 (14) víno, sůl, jídlo, co jim dali na rozloučenou věrní přátelé. (SYNv4).
 (15) Když je nevěrný muž, není to tak strašné. (SYNv4).

Z dvojvalenčních adjektiv, která jsou řídká (viz i Prouzová 1983), jsme analyzovali podrobněji adjektiva *odpovědný* a *vděčný*, obě s rámcem PAT (*za* + Akuz), ADDR (*Dativ*).

Na základě korpusových dokladů jsme navrhli pro *odpovědný* rámec s obligatorním (ale zevšeobecnitelným) PAT a fakultativním ADDR¹⁸, pro *vděčný* s ohledem na diversifikaci jeho významů pak pro analyzovaný význam rámec s obligatorním PAT a ADDR.

¹⁶ Frekvenční údaje získané z ČNK (jeho verze SYN 2000) jsme prezentovali v (Panevová 2006) včetně přihlídnutí k levé a pravé pozici valenčního doplnění. Sledovali jsme tam i výskyt s korelačním nebo prostě spojkovým připojením typu *pyšný (na to), že...*

¹⁷ Negace adjektiva *věrný* představuje samostatný problém.

¹⁸ Výskyt Dativu u *odpovědný* je sice velmi nízký, ale předpokládáme, že vlastnost odpovědnosti lze připsat řídicímu členu jen se znalostí oblasti zodpovědnosti, ale nikoli nutné znalosti vůči komu/čemu je *odpovědný*. U *vděčný* naopak vlastnost vděčnosti zasahuje jak adresáta, tak oblast, jíž se vděčnost týká. Tomuto návrhu odpovídá i frekvenční rozložení podané v (Panevová 2006). Zevšeobecněný aktant označujeme v příkladech *GENER.aktant*.

- (16) Zatímco prezident je odpovědný parlamentu.ADDR alespoň za vlastizradu.PAT, vláda... (SYNv4).
- (17) Zpěvák ho označil za gaunera odpovědného za rozkrádání.PAT svazáckého majetku. (SYNv4).
- (18) Za obsáhlou informaci.PAT, kterou předával sovětským fyzikům K. Fuchs, musí mu.ADDR být veškerý sovětský lid hluboce vděčný. (SYNv4).
- (19) Mnozí z kupujících budou za takovou radu.PAT vděční (GENER.ADDR). (SYNv4).

3.3. Valence stupňovaných forem adjektiv

Úvahy nad problematikou stupňování adjektiv zúžíme na oblast komparativu¹⁹. Teoretické řešení je závislé na koncepci popisu jazyka: V některých koncepcích patří stupňování do slovo tvorby, v jiných do morfologie (souhrnný pohled na české gramatiky viz (Karlík–Hladká 2004; Panevová 2008). V (Panevová 2007, 2008) shrnujeme argumenty pro jedno i pro druhé řešení, sami se však i přes jednu nespornou nevýhodu kloníme ke koncepci řadící stupňování do morfologie. To nese s sebou tu nevýhodu, že valence představená v tomto oddíle je připisována nikoli adjektivu jako jednotce ve slovníku, ale jeho formě²⁰. Na druhé straně přes některé nevýhody se i v tomto našem řešení přihlíží k ekonomii slovníku. Důsledně dodržené řazení účasti slovo tvorby na vytváření komparativu a superlativu by vedlo k jejich řazení jako samostatných položek lexikonu.

Pokud není komparativ adjektiva užit ve svém „absolutním“ významu (nazývaném někdy elativem) nebo nejde o lexikalizaci (viz (21)), má komparativ obligatorní valenci srovnání (CPR), viz (20). Povrchovou vypustitelnost srovnávacího určení (CPR), která je velmi častá, interpretujeme jako užití komparativu pro vlastnost vyskytující se v míře větší „než je obvyklé/než je průměr“, kterou chápeme jako zevšeobecněné valenční srovnání, viz (23). Hranice mezi typem ilustrovaným příkladem (22) a (23) je škálovitá, komparativ je často užit jako stylistický prostředek oslabující vyšší/nížší stupeň vlastnosti a přechod k interpretaci „více/méně, než je obvyklé“.

- (20) Měla dětství smutnější než ostatní děti. (SYNv4).
- (21) Patří sem i případy vyšší moci. (SYNv4).
- (22) Zákon, který by se měl projednávat na jaře, už bude řešit zásadnější otázky. (SYNv4).

¹⁹ Podobné úvahy se týkají také superlativu, ten však nebyl zatím předmětem našeho materiálového zkoumání.

²⁰ Tuto nevýhodu nepokládáme za zásadní; má analogii v transformaci valenčních rámců deverbativních substantiv a adjektiv (viz výše) a také u zachycení valenčních rozdílů imperfektivního a odpovídajícího perfektivního vidu slovesa (*psát/napsat* apod.)

- (23) Navrhuje tvrdší postih recidivistů s tím, že po třetím násilném činu by nekompromisně následovalo doživotí. (SYNv4).

3.4. Shrnutí předběžných poznatků pro studium valence adjektiv

(A) jedna valenční pozice je implicitně obsažena ve slově, které je adjektivu nadřazeno jako slovo řídící nebo jako slovo, k němuž adjektivum predikuje;

(B) u adjektiv není empirický důvod rozšiřovat seznam doplnění známých jako doplnění slovesa;

(C) valenční členy musí být obligatorně přítomné v povrchové struktuře jen zřídka, ve většině pozic jsou vypustitelné;

(D) polysémní adjektiva se liší ve své valenci v závislosti na významu. Počet významů polysémního adjektiva lze často redukovat pomocí zachycení jeho aktantu ve valenčním rámci jako fakultativního členu rámce (např. u adjektiv *hrdý*, *pyšný*, *věrný*, *žárlivý*);

(E) pro ověřování obligatornosti adjektivních doplnění je rovněž využitelný dialogový test.

Slovníky

SSČ – *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia 1998.

SSJČ – *Slovník spisovného jazyka českého*, I–IV. Praha: Academia 1960–1971.

Literatura

- Čermáková, A. (2009). *Valence českých substantiv*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Karlík, P., Hladká, Z. (2004). *Kam s ním? (Problém stupňování adjektiv)*. In: P. Karlík, J. Pleskalová (red.), *Život s morfémami. Sborník studií na počest Zdenky Rusínové (73–93)*. Brno: Masarykova univerzita.
- Karlík, P., Nübler, N. (1998). *Poznámky k nominalizaci v češtině*. „Slovo a slovesnost“, 59, 105–112.
- Kolářová, V. (2010). *Valence deverbativních substantiv v češtině (na materiálu substantiv s dativní valenci)*. Praha: Karolinum.
- Kolářová, V. (2014a). *Special Valency Behavior of Czech Deverbal Nouns*. In: O. Spevak (red.), *Noun Valency (19–59)*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publ. House.
- Kolářová, V. (2014b). *Valence vybraných typů deverbativních substantiv ve valenčním slovníku PDT-Vallex*. Technical Report TR 2014–56. Praha: ÚFAL MFF UK.

- Kolářová, V. (2017): *Valence českých deverbativních substantiv reprezentujících vybrané sémantické třídy*. „Prace Filologiczne” LXX, 287–303.
- Kopřivová, M. (2006). *Valence českých adjektiv*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Kuryłowicz, J. (1936). *Dérivation lexicale et dérivation syntaxique*. „Bulletin de la Societé linguistique de Paris” 37, 79–92.
- Novotný, J. (1980). *Valence dějových substantiv*. Praha: SPN.
- Panevová, J. (1974–1975). *On Verbal Frames in Functional Generative Description*. Part I, „Prague Bulletin of Mathematical Linguistics” 22, 3–40, Part II, 23, 17–52.
- Panevová, J. (1978). *Inner Participants and Free Adverbials*. In: *Prague Studies in Mathematical Linguistics*, vol. 6 (227–254). Praha: Academia.
- Panevová, J. (2000). *Poznámky k valenci podstatných jmen*. In: Z. Hladká, P. Karlík (red.), *Čeština – univerzália a specifika*, 2 (173–180). Brno: Masarykova univerzita.
- Panevová, J. (2002). *K valenci substantiv (s ohledem na jejich derivaci)*. „Zbornik Matice srpske za slavistiku”, 61, 29–36.
- Panevová, J. (2006). *Na co jsme hrdí a čemu zůstaneme věrní (Poznámky k valenci několika českých adjektiv)*. In: F. Štícha (red.), *Možnosti a meze české gramatiky* (153–166). Praha: Academia.
- Panevová, J. (2007). *Gradation of adjectives and valency*. In: F. Štícha, J. Šimandl (red.), *Gramatika a korpus/Grammar&Corpora 2005* (197–204). Praha: ÚJČ AV ČR.
- Panevová, J. (2008): *Povaha stupňování adjektiv (K „nesrovnávacímu“ užití stupňovaných forem)*. In: S. Ondrejovič (ed.), *Iugi Observatione... Jubilejný zborník na počesť Ľubomíra Ďuroviča* (149–156). Bratislava: Veda.
- Panevová, J. (2014). *Contribution of Valency to the Analysis of Language*. In: O. Spevak (red.), *Noun Valency* (1–17). Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publ. House.
- Panevová, J. (2016a). *Valence v gramatice, valence ve slovníku*. In: K. Skwarska, E. Kaczmarek (red.), *Výzkum slovesné valence ve slovanských zemích* (13–25). Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.
- Panevová, J. (2016b). *In favour of the Argument-Adjunct Distinction (from the Perspective of FGD)*. „Prague Bulletin of Mathematical Linguistics”, 106, 21–30.
- Panevová, J. et al. (2014). *Mluvnice současné češtiny 2. Syntax na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum.
- Piňha, P. (1981). *On the Case Frames of Nouns*. In: *Prague Studies of Mathematical Linguistics*, vol. 7 (215–224). Praha: Academia.
- Prouzová, H. (1983). *K valenčním vlastnostem českých adjektiv*. „Slovo a slovesnost” 44, 265–274.
- Przepiórkowski, A. (2016). *Against the Argument – Adjunct distinction in Functional Generative Description*. „Prague Bulletin of Mathematical Linguistics” 106, 5–20.
- Ševčíková, M., Žabokrtský, Z. (2014). *Word-Formation Network for Czech*. In: *Proceedings of the 9th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2014)* (1087–1093). Reykjavík: ELRA 2014.